

2.4 Řeč jako fenomén kultury

Ptáme-li se na povahu řeči, ukáže se, že právě řeč¹ je oním znakem člověka, jímž se výrazně odlišuje od přírody, od světa zvířat. S řečí obvykle spojujeme vznik umění, náboženství, filosofie i vědy, veškerý kulturní vzestup. Na druhé straně však musíme uznat, že i jako tvorové, kteří se dorozumívají artikulovanou řečí, jsme neztratili starší animální formy komunikace se světem, že zůstáváme součástí pozemského života, s nímž jsme ještě mnoha dalšími způsoby svázáni a propojeni. Proto má smysl položit také jiné, jakoby doplňující otázky: Co jsme v důsledku řeči získali, a co jsme naopak ztratili? Jaký je vztah řeči a kultury, řeči mluvené a psané? Co lidská řeč na našem dnešním vztahu ke světu mění, co způsobuje? Ale ani na tyto zdánlivě jednodušší otázky nelze odpovědět *bez obecného konceptu člověka*, ba dokonce, jak ještě naznačíme, ani *bez filosofického konceptu kultury*.

Vznik a počáteční vývoj lidské řeči zůstává stále zahalen neurčitostí a neznalostí. I když dnes téměř spolehlivě víme, že kolébkou vzniku současného člověka je rovníková východní Afrika, nevíme s určitostí, v jaké fázi lidské fylogeneze se objevila artikulovaná (člankovaná) řeč. Zčásti je naše nejistota dána tím, že fosilní nálezy kosterních zbytků našich dávných předků (zejména lebečních kostí) nemohou podat přímý důkaz o tom, kdy řečové centrum v mozku hominidů vzniklo. Téměř jistě víme, že tomu musel předcházet vznik dvounohé chůze a rozvoj neverbálních forem komunikace (zejména gest) u druhů *homo habilis* i *homo erectus*, ale nálezy skromných pozůstatků materiální kultury z oné kritické doby před přibližně třemi miliony až jedním milionem let – kamenných nástrojů a zbytků tábořišť lovců a sběračů – nepřinášejí přesvědčivé svědectví, zda součástí tehdejšího života hominidů již byla, či ještě nebyla člankovaná řeč.

Na přibližnou dobu vzniku řeči musíme proto usuzovat nepřímou, z hlediska evoluční ontologie, která disponuje také rámcovým filosofickým konceptem kultury. Teprve na pozadí hypotetického průběhu počáteční fáze kulturní evoluce lze s využitím empirického materiálu věrněji rekonstruovat vznik řeči a odmítnout tradiční antropologické teorie, které vycházejí z předsudku o lidské výjimečnosti. Principiální nesprávnost tohoto předsudku spočívá podle našeho názoru v tom, že člověka chápe substanciálně, že ho staví proti přírodě, nadřazuje ho nad ni a jeho životně nezbytné vztahy s ní zastírá.

Z poznání současných biologických věd vyplývá, že dnešní lidé, kteří se na Zemi objevili

¹ Slova řeč tu užíváme ve smyslu Saussurova termínu *langage*, tj. jako schopnost dorozumívat se lidským jazykem, tedy *langue* jako systémem nadindividuálních, společensky závazných, virtuálních jazykových znaků.

relativně nedávno, tj. na samém konci třetihor, nemohou být vrcholem a smyslem přirozené evoluce biosféry. Neukončená rozbíhavá evoluce života má totiž před sebou ještě několik miliard let svého předpokládaného průběhu: k žádnému vrcholu patrně nesměruje, a proto také žádným biologickým druhem vrcholit nemůže. Všechny dnes existující druhy, včetně těch nejstarších, bakteriálních, spolu vzájemně souvisejí, doplňují se, spolupracují, ale také bojují, protože mnohé přežívají pouze na úkor jiných. Takže jen jako dočasné prvky vyššího systému pozemského života vytvářejí právě žijící jedinci, populace a druhy podmínky pro pomalou evoluci biosféry, a tím i relativně stabilní rámec existence a vývoje lidské kultury.

Ovšem také člověk je nahodile vzniklým biologickým druhem, který náleží do třídy savců, k řádu primátů, k čeledi hominidů. Všichni dnes žijící lidé jsou kromaňonci, neboť naši nejbližší příbuzní, neandertálci, kteří patrně ještě nemluvili, vymřeli, nebo byli v soutěži s námi, druhem poněkud inteligentnějším, poraženi. A protože člověku dnešního typu se jako jedinému biologickému druhu podařilo zapálit evoluci kulturní, je zřejmé, že jeho zvláštnost nespočívá v první řadě v tom, že mluví etnickým jazykem, myslí, morálně jedná, učí se a věří. Jeho zvláštnost lépe vyjadřuje formulace, že se na Zemi prosadil jako druhá onticky tvořivá evoluční síla, *jako malý bůh, jako původce a tvůrce nebiologického systému kultury*.

K uvedené tezi, že přirozená biotická evoluce nemůže vrcholit člověkem, dodejme ještě to, že právě proto nemůže být ani kultura pokračováním přirozené evoluce. Systém kultury, jehož pochopení je i klíčem k tajemství lidské řeči, je totiž výtvozem jediného biologického druhu – člověka. A tento systém, který vzniká uvnitř vysoce uspořádané živé přírody a který ji poškozují tím, že z ní vyčerpává svou výživu, se konstituuje nejen v rozporu s přirozenou biotickou uspořádaností, nýbrž i na její úkor. *Kultura* má totiž od počátku jinou konstitutivní informaci, než jakou má příroda. Je *nadosobním nebiologickým systémem s rozptýlenou vnitřní informací*, systémem, který zpředměťuje *svou vlastní informaci*. Touto informací není tedy biotická informace genetická, která se ztělesňuje v biosféře, nýbrž etnickým jazykem kódovaná *duchovní kultura*, která se ztělesňuje v kulturním systému.

Ve srovnání s přírodou je však kultura nejen systémem relativně mladým, odlišně uspořádaným a integrovaným, ale také *nesamostatným: stojí a padá s lidskou biologickou existencí*. A protože její prostorová expanze probíhá pouze za cenu poškozování a zatlačování biosféry, zhoršování zdravotního stavu pozemského života, který lidskou existenci chrání a reprodukuje, *ohrožuje* v první řadě nikoli přírodu – svébytný planetární systém funkčně propojený s vesmírem – , nýbrž *člověka, lidskou kulturu samu*.

Proto teprve proces vytváření kultury lidskou činností může plně odhalit podstatu a funkci

řeči. Z tohoto hlediska lze ukázat, že lidská řeč není pouze vznešenou komunikační aktivitou, která člověka odlišuje od zvířat. Svět totiž poznávají a vzájemně spolu komunikují všechny živé systémy. Pomineme-li záměrně univerzální jazyk této „komunikace“, tj. kombinace čtyř písmen nukleových kyselin (adenin, guanin, cytosin, thymín), jimiž se do genetické paměti (genomů) všech živých systémů zapisuje biotická konstruologická informace, pak je to především behaviorální úroveň smyslově neuronální komunikace s námi lidmi srovnatelných živočichů. O této komunikaci víme, že jako součást adaptace živého organismu na proměnlivé vnější podmínky musí být zprostředkována jiným způsobem, než jakým probíhá strukturální komunikace na úrovni příkazovacího jazyka nukleových kyselin (tj. interakce mezi genotypem a fenotypem). Neuronální komunikace, která u člověka i některých dalších živočichů probíhá hlavně *audiovizuálně*, se u většiny druhů realizuje *pachovými a chemickými látkami* vypouštěnými do vzduchu, vody a půdy. Protože obě tyto formy analogového neuronálního poznávání jsou natolik druhově rozdílné, že se na žádné všem organismům společné signály převádět nemohou, tento typ poznávání jako by představoval množinu *přirozených, vzájemně nepřeložitelných „druhových jazyků“*. A této množině přibližně odpovídá také množina různých vnitřních obrazů světa, které spolu s biologickými druhy spontánně vytváří a testuje přirozená evoluce života.

2.4.1 Zkušenost řeči a řeč zkušenosti

Etnický jazyk člověka, který navazuje na pachový a audiovizuální způsob předjazykové komunikace se světem i na animální formy řeči těla, a který je jen zdánlivě druhovým přírodním jazykem, musíme jako způsob digitálního biotického (fonetického) kódování sociokulturní informace řadit *k jinému typu jazyka*.² Slouží totiž jinému systému (účelu) než zmíněné biotické jazyky, kóduje jiný typ informace a vzniká proto kvalitativně jiným způsobem. Konkrétně řečeno, primárně nezajišťuje stavbu našeho těla a jeho adaptaci na podmínky vnějšího prostředí, tj. jen naši vlastní somatickou reprodukci (a tím částečně i reprodukci a evoluci biosféry), nýbrž *slouží k vytváření, reprodukci a evoluci kultury*. Řeč je svými funkcemi interpretativním jazykem sociokulturním, je ontickou procedurou vytváření a evoluce kultury. *Aby lidé překročili práh biotické sociální organizace* lidského společenství, aby vytvořili kulturu s jejími složitými duchovními formami, s jejími hodnotami, institucemi, technologiemi a členitou materiální kulturou, *museli začít mluvit*.

² Připomeňme si, že náš etnický jazyk je strukturovaný na třech úrovních: 1. na úrovni zvuků řeči, tj. tzv. fonémů; 2. na úrovni slov a částí slov, tj. tzv. morfémů; 3. na úrovni větných jednotek, kde platí tzv. syntaktická pravidla. K porozumění obsahu věty (k pochopení jazykově vyjádřené myšlenky) pochopitelně nestačí správné rozlišování fonémů, morfémů a znalost syntaktických pravidel.

Řeč tedy nenahrazuje ani pouze nedoplňuje starší řeč těla, gesta a mimiku, neruší příjem informací o vnějším světě čichem, hmatem, zrakem a sluchem. Svým závazným kulturním určením a kódováním smyslově neuronální informace všechny tyto formy *překrývá, významově je zastírá*. I když se její spontánní společenské formování opírá o přirozenou biologickou výbavu člověka (např. o vzpřímenou postavu a schopnost ovládat neuronální paměť i mluvidla vůlí), je kvalitativně novým produktem sociokulturní evoluce. Řeč se stává vnějším i vnitřním *nosičem nebiologické sociokulturní paměti*, který vznikl až ve vyspělé lovecko sběračské kultuře (přesněji spolu s ní) a který proto nemohl být předán člověku přírodou. Příroda může lidskému druhu předávat pouze biologické předpoklady sociokulturní informaci rozpoznávat, analogově i digitálně (foneticky) ji kódovat a ukládat ve struktuře neuronální paměti lidí.³ Může člověku předávat schopnost (genetický program) naučeným jazykem mluvit a později i psát. Poskytuje mu dispozici sociokulturní informaci ze struktur vnější přírody s pomocí etnického jazyka získávat, jakoby ji vysávat *z neživých i živých struktur*, do nichž byla přirozenou evolucí vestavěna. A díky zvláštním okolnostem, které tu nemůžeme podrobněji rozvádět, dala příroda člověku soubor i takových bytostných sil, jimiž může novou foneticky zakódovanou sociokulturní informaci při své aktivitě využívat nejen komunikativně, ale také bezprostředně onticky: *může ji vlastní aktivitou zpředmětňovat v prvcích i struktuře umělého kulturního systému*.⁴

Řeč je tedy výrazně interpretativním duchovním jevem, je užitím jazyka, který je svou povahou arbitrární a víceznačný, což není pouze jeho nedostatek, ale také neocenitelná přednost. Správně utvářená slova příslušného etnického jazyka, kterých je v té které kultuře vždy omezený počet, nejsou totiž pouhými signály věcí a dějů vnějšího světa člověka, jako např. pachy a vůně, gesta či vábici a varovné pokřiky. Slova jsou signály signálů (jména pojmu), a proto mohla být k věcem a dějům přiřazována víceméně libovolně.⁵ Jsou také ve své většině nejednoznačná; vágní vjemy posilují pojmovými ideály, přenášejí nejen důležitou

³ O tom, že biologické předpoklady lidské řeči by mohly být uloženy již v genomu, svědčí např. to, že děti do jednoho roku věku (i když ještě nemohou mluvit) dokáží spolehlivě rozlišovat fonémy všech etnických jazyků. Teprve později tuto schopnost ztrácejí. „Je pozoruhodné, že děti přicházejí na svět se schopností odlišovat rozdílné zvuky, které odpovídají různým fonémům *jakéhokoli* jazyka.“ Atkinsonová, R. L., Atkinson, R. C., Smith, E. E., Bem, J. D., Nolen-Hoeksema, S.: *Psychologie*. Praha, Victoria Publishing 1995, s. 363.

⁴ Odvoláváme se na evolučně ontologické zjištění, že mnohé prvky kulturního systému sice vznikají jako přísně informačně předepsané struktury, ale že výsledný kulturní systém se vytváří společenskou sukcesí, tj. lidskou aktivitou bez jakéhokoli informačního scénáře. Také proto může být sémantická forma mezilidské komunikace v kulturním systému spontánně onticky konstitutivní.

⁵ M. McLuhan v souvislosti s fonetickým zápisem řeči připomíná, že v lidské minulosti existovalo mnoho způsobů znakového záznamu, ale že „...existuje pouze jediná fonetická abeceda, v níž jsou sémanticky neutrální písmena použita tak, aby odpovídala sémanticky neutrálním zvukům.“ McLuhan, M.: *Jak rozumět médiím. Extenze člověka*. Praha, Odeon 1991, s. 87.

sociokulturní informaci, kolektivní hodnoty a emoce, ale i vnitřní stavy mluvčího. Interpretují svět nikoli pouze takový, jaký sám o sobě je, ale také takový, jak jej příslušná kultura svým konvenčním myšlením chápe, hodnotí, či pokouší se změnit. Interpretují však přírodu pro kulturu, tj. nikoli z hlediska požadavků reprodukce a evoluce biosféry, ale z hlediska analogických požadavků reprodukce a evoluce kultury: *z pozice druhově sobeckých lidských zájmů*. Postihují tedy pouze část reálné struktury přírody, především vlastnosti, vztahy a algoritmy pro její technologické ovládnutí tou kterou kulturou.

Už relativně jednoduché etnické jazyky musely být *nástroji útočné adaptivní strategie kulturního systému*: spontánně vznikaly pro to, aby tuto geneticky předepsanou strategii člověka jako druhu podporovaly, aby pomáhaly *z přírody vyčerpávat informaci i výživu* pro utváření kulturního systému: látky, energii, poznatky. Primární totiž bylo formulovat takovou sociokulturní informaci o přírodních strukturách a silách, která – často bez ohledu na nenahraditelnou hodnotu přirozeného prostředí – zajišťovala lidské přežití ve všech možných přírodních podmínkách. Funkcí lidského etnického jazyka proto není jen *získávání, předávání a kumulace kolektivně uznané sociokulturní informace, nýbrž i její využívání*. Lidé totiž tuto nadosobní informaci nepotřebují proto, aby se samoučelně kochali pravdou, nýbrž proto, aby mohli uprostřed životem kypících ekosystémů (tj. na jejich úkor) stavět a reprodukovat svůj vlastní *nebiologický svět kultury, své vnější neorganické tělo*. A proto také řeč – etnický jazyk lidstva – působí nakonec onticky radikálněji než s přírodu sourodý jazyk genetický, který nerozděluje Zemi, nýbrž umožňuje existenci, reprodukci a evoluci života.

Shrneme-li dosavadní argumentaci, můžeme konstatovat, že lidská řeč vzniká *spolu se vznikem kultury*. Není tedy přirozeným, nýbrž *sociokulturním produktem*. Lidé mohou svým jazykem (řečí) nejen komunikovat, tj. předávat sociokulturní informaci, hodnoty a emoce vzájemně mezi sebou v rovině horizontální i vertikální, nýbrž také tuto informaci ukládat do své přirozené neuronální paměti, která současně vytváří i rozptýlenou paměť společenskou (aktivní i pasivní genom kultury). Ale to nejdůležitější se obvykle přechází. Řeč a v řeči zakódovaná informace napomohly *onticky rozdělit svět: na přírodu a kulturu*. Řeč totiž svět nejen závazně novým nepřirodním způsobem interpretuje, ale ve spojení s lidskou aktivitou také závazně onticky transformuje. *Proto řeč, i když přijímá situační pragmatické motivy, jako by prodlužovala biologicky determinovanou lidskou přirozenost: kulturu spontánně orientuje protipřírodně a staví ji do opozice vůči biosféře*.

Nabytím řeči jsme sice neztratili, ale bohužel výrazně oslabili svou animální schopnost komplexní neverbální komunikace s přírodou. Řeč jako nadindividuální kognitivní nástroj

lidského zápasu o přežití neumožňuje pouze účinnější mezilidskou komunikaci a spolupráci, nýbrž pomáhá vytvářet i složité sociální vztahy, materiální kulturu a techniku.⁶ Řeč je však současně nástrojem, který každého nově narozeného člověka nepozorovaně vnitřně formuje jako podřízeného příslušníka jisté regionální kultury. V důsledku osvojení si řeči proto ontogeneze konkrétního člověka od přírody částečně odděluje, individualizuje ho a lidstvo etnický diferencuje.⁷ Člověka živočicha přiřazuje k hodnotově jakoby vyššímu, ale na přírodě závislému a s jeho organismem plně nesourodému světu kultury.

Na druhé straně však řeč části lidské psychiky také odpovídá. Substituovala a rozšířila některé její funkce, částečně nahradila potřebu přímého haptického kontaktu mezi jedinci téže rodiny a tlupy, která je dominantním rysem v chování všech primátů. Kultivovala a zjemnila kulturní rozlišovací schopnost některých lidských smyslů (zejména zraku), zprostředkovala potřebu umělecké formy osvojení světa, náboženských prožitků i trvalé duchovní aktivity lidského organismu. Především však pomohla rozvinout lidské myšlení, kterému poskytla nový stupeň volnosti a nezávislosti na vnějším světě. Uvolnila jeho potenciální schopnost vytvářet, kritizovat a zpředmětňovat poznatky, teorie, sociokulturní informaci. Takže teprve prostřednictvím řeči mohl člověk generovat kvalitativně novou skutečnost. A zdá se, že nynější informační společnost dobře odpovídá kognitivním strukturám lidské psychiky, tj. právě těm, které se v evoluci našeho druhu nejrychleji rozvíjely.

Díky řeči dokážeme jako jediný biologický druh dvakrát bioticky *zakódovat smyslově neuronální informaci: jednak do struktury neuronů svého mozku a jednak do hlasivkami modulovaného zvukového projevu*. A tento jedinečný výkon, poté, kdy byl doplněn schopností písemného záznamu řeči, umožnil vytvoření nebiologické sociokulturní paměti rovněž ve dvou relativně samostatných formách: *v rozptýleném genomu živé paměti generační i v rozptýleném genomu člověku vnější paměti zapsané*.⁸ Jde o výkon, který povýšil lidskou aktivitu z roviny druhově sebezáchovné (biologické) do božské roviny onticky kreativní. Zapálili jsme kulturní evoluci a po dobu své druhové existence jsme s to vytvářet a rozvíjet novou nepřirodní skutečnost.

⁶ Znovu uvádíme, že S. Lem v podobné souvislosti připomíná: „Už víme, že bez jazyka nelze konstruovat, dokonce i když je konstruktér neosobní.“ Lem, S.: *Summma technologiae...*, s. 236.

⁷ Různé etnické jazyky, které kdysi integrovaly relativně izolované regionální kultury, a tím částečně chránily jejich ekologické niky před zcizováním a vlivy zvenčí, jsou dnes poslední zábranou rychle se šířící globalizace, která sice neruší proces lidské individualizace započatý v novověku, ale do všech zemí přináší standardizaci, uniformitu a konzumentský přístup k životu.

⁸ Nejstarším sociokulturním genomem kulturního systému, pomineme-li jeho materiální kulturu, je tedy živá generační paměť právě žijících lidí, tzv. aktivní sociokulturní genom. Pasivním sociokulturním genomem rozumíme informaci uloženou v různých písemných záznamech té které kultury.

Ještě si připomeňme, že v jazyce je možné vlastní i cizí zkušenost s vnějším světem prožívat několikrát (a dnes už také formou řeči doprovázené obrazovým záznamem), že je to však prožitek nepřímý a že jeho prostřednictvím může vznikat iluze o lidské nezávislosti na přírodě, pocit falešné svobody, pýchy a nadřazenosti člověka nad světem.

Psaná forma řeči, která člověku umožnila ukládat sociokulturní informaci do umělé společenské paměti (tj. mimo svůj vlastní organismus), vedla tedy k vytvoření *pasivního sociokulturního genomu*. Tato forma doplnila, upevnila a částečně i nově zpřítomnila ústně a technologicky předávanou duchovní kulturu minulosti, tj. živou generační paměť. Zápis zpřesnil a prohloubil teoretickou interpretaci světa, ale tím, že před rozšířením knihtisku nebyly knihy ani všeobecně dostupné, ani všezahrnující, ručně opisované texty, kroniky a účetní knihy zůstaly pouze podpůrnou složkou živé generační paměti a nebyly s to obsáhnout duchovní kulturu jako celek. A to také proto, že některé sociokulturní události, nálady a emoce, podobně jako souhrnná životní zkušenost, se snadno zapisovat nedají, že mají neopakovatelnou formu analogovou a že umírají spolu s historickými situacemi a právě žijícími lidmi.

Novověká občanská individualizace, národní sebeuvědomění a národní identita by ovšem bez písemné formy etnického národního jazyka možné nebyly.⁹ Podobně také věda, filosofie, krásná literatura, právo, mezinárodní politika a v nedaleké budoucnosti patrně i vztah kultury k Zemi a jejím hodnotám musí být zaznamenávány formálně náročnější řečí psanou. Psaná forma řeči, která se po vynálezu knihtisku v 15. století rozšiřovala do všech jazyků s fonetickým principem zápisu, preferuje totiž vizuální lineární formu lidské komunikace se světem. A to samo o sobě přináší větší odstup od skutečnosti, nadhled a objektivitu. Lidský zrak se pro utváření kultury také proto stává objektivnějším smyslem než sluch, čich a hmat.¹⁰

Zatímco o rostoucím významu vědeckých publikací, odborných knih, učebnic, článků a časopisů se nepochybuje, o významu a roli živé generační paměti – *aktivního sociokulturního genomu* – se v nynější informační společnosti téměř nediskutuje. Tato tradiční a patrně stále určující forma sociokulturního genomu, která plynule vstřebává a reprodukuje zkušenosti, poznatky, hodnoty, nálady i city lidí, není zatím jako předmět reflexe v módě. Ale téměř podbízivý vztah hromadných sdělovacích prostředků k masovému čtenáři a divákovi,

⁹ Lze částečně souhlasit s M. McLuhanem. „Knihtisk vedl v šestnáctém století k individualismu a nacionalismu.“ McLuhan, M.: *Jak rozumět médiím...*, s. 30.

¹⁰ „Ucho je netolerantní, uzavřené a vylučující, zatímco oko je otevřené, neutrální a asociativní... Když hovoříme v temné místnosti, slova náhle dostanou nový význam a novou texturu. Stávají se ještě bohatšími než architektura, o níž Le Corbusier správně říká, že ji nejlépe cítíme v noci.“ McLuhan, M.: *Tamtéž*, s. 280.

podobný uctivému vztahu obchodníka k zákazníkovi, dává tušit, že existuje „průměrný člověk“, kterého má smysl ovlivňovat a s nímž je nutné počítat už proto, že je voličem i hlavním spotřebitelem zboží a všech sociokulturních informací.

Význam řeči předávaného aktivního sociokulturního genomu je dnes zastíněn zejména dvěma faktory. *Na jedné straně* strukturovanější a v důsledku dělby práce rychle rostoucí písemnou formou teoretického vědění i krásné literatury (pasivní formou sociokulturního genomu). *Na druhé straně* naporem všudypřítomné informační techniky, které živé bezprostřední poznání jakoby dobrovolně ustupuje.

2.4.2 Řeč a hromadné sdělovací prostředky

Počáteční období existence občanské společnosti, která se v Evropě rozšiřovala zejména po Velké francouzské revoluci, bylo spojeno s naivní osvícenskou představou o možné synchronizaci společenského a obecně intelektuálního pokroku. Pomineme-li souvislosti ekonomické a politické, zdálo se, zejména po zavedení povinné školní docházky, že všeobecný růst vzdělanosti průměrného člověka nebude narážet na žádné vážnější překážky. Základní školy, které kromě jiného učily žáky číst, psát a počítat, vytvářely příznivé výchozí podmínky pro pozdější celoživotní osvojování akumulovaného duchovní bohatství: *pasivního sociokulturního genomu*. Téměř až do konce druhé civilizační vlny průměrný člověk, který pracoval v zemědělství nebo v průmyslu, byl svým základním a středoškolským vzděláním vybaven tak, že světu na své občanské úrovni, tj. přiměřeně svému společenskému postavení, intelektuálně rozuměl.

Hromadný odchod lidí ze sféry zemědělství, rozšíření televize a technologií třetí vlny způsobují zvrát ve světonázorové percepci průměrného člověka. Protože městská populace ztratila bezprostřední kontakt s přírodou, v lidském vědomí se jakoby „uvolnila nika“ pro vstup hromadných sdělovacích prostředků: *do aktivního sociokulturního genomu, který informačně sytila přímá životní zkušenost většiny produktivně i sociokulturně aktivní populace, se vetřela televize*. Informace čerpané z přímé životní zkušenosti (chybějící zejména u malých dětí) počaly nahrazovat informace čerpané ze zkušenosti nepřímé, vybírané a šířené hromadnými sdělovacími prostředky.

Zejména výše připomenuté čtyři faktory, tj. ztráta kontaktu s přírodou, vznik složité informační techniky, vstup televize do lidského vědomí a neadekvátní struktura školního vzdělání způsobují, že se životní *moudrost průměrného člověka snižuje*. Toto odvážné a nelibozvučné tvrzení bychom jistě ochotně uznali, kdyby předmětem úvahy byla např. fyzická

kondice průměrného člověka porovnávána s minulostí či s nynějším vrcholovým sportem. Ale intelektuální a fyzická kondice mají mnoho společných rysů. I když se prokazatelně stále rozvíjí vědecké poznání a rostou měřitelné výkony vrcholových sportovců, nelze popřít, že průměrná populace fyzicky i intelektuálně stagnuje.

Troufáme si tvrdit, že hlavní příčinou stagnující či dokonce klesající intelektuální úrovně průměrné populace je jednak neadekvátní struktura základního a středního vzdělání a jednak nedostatek četby a studia odborné a krásné literatury, tj. nízký stupeň osvojení pasivního sociokulturního genomu.¹¹ Nechceme-li dalšímu živelnému vývoji kultury pouze pasivně přihlížet, zdá se, že neexistuje jiná cesta než reformovat vzdělání a v dospělém věku studovat obsahově obtížné a časově náročné psané texty. Znamená to zrušit také televizi?¹²

Nikdy v minulosti patrně neexistoval tak velký rozdíl mezi obsahem aktivního a pasivního sociokulturního genomu. A tento informační rozdíl generuje nesoulad mezi zrychlujícím se slepým civilizačním pohybem a neschopností lidí civilizační pohyb spolu s jeho produkty chápat a včas usměrňovat žádoucím směrem.

Základní i střední školy stojí podle našeho názoru před problémem přijmout *novou základní ideu vzdělání*. Vedle systematického rozvíjení schopnosti správně myslet, mluvit a psát půjde především o to, zprostředkovat žákům takovou kostru budoucího konkrétního vědění, která pomůže poznatky integrovat s ohledem na nové světonázorové pojetí skutečnosti. Zdá se, že filosofické hledisko evoluce neživé i živé přírody, právě tak jako uznání opoziční pozemské evoluce kultury, by mohlo už na střední škole vytvářet elastický skelet integrace nových přírodovědeckých i sociokulturních poznatků.

Také vzhledem k výše uvedeným argumentům je třeba poměr mezi významem a rolí jazyka mluveného a psaného ve společnosti i u každého jedince udržovat v jistě rovnováze. Obě tyto formy řeči nesou obvykle jiné teoretické obsahy, mají různé sociokulturní i psychologické účinky, ale jsou také komplementární, mohou si vzájemně pomáhat, i když si současně zachovávají svou vlastní jedinečnost.

¹¹ Sugestivně na význam literatury poukázal předseda Obce spisovatelů Ivan Binar: „Snad by si rozhodující činitelé měli uvědomit, jak důležitá je literatura pro uchování a rozvoj jazyka; jak důležitý je bohatý a kultivovaný jazyk pro existenci národa. Bez pěstování literatury totiž jazyk krní, zužuje se do prefabrikátů, do zvukových kódů, nakonec se smrskne na skřeky a posuňky, jakými se dorozumívali pravěcí lovci zvěře, jimiž se dorozumívají burzovní spekulanti, lovci peněz.“ Binar, I.: Diskusní příspěvek na Valné hromadě OS. In: *Dokořán*. Bulletin Obce spisovatelů, roč. VI. č. 24. 2002, s. 8-9.

¹² Je to sice názor provokativní, ale nikoli absurdní. „Vymýváním mozku by se nepochybně znovu nahradilo učením. Znalosti jednotlivců a jejich kolektivní sdílení mezi přáteli by se rozvíjelo úměrně s tím, jak by mizely monolitní, centrálně poskytované a zástupné informace.“ Mander, J.: *Čtyři důvody pro zrušení televize*. Brno, Doplněk 2000, s. 345.

V rozporu s potřebou pochopit podstatu globálního existenciálního ohrožení se ovšem duchovní společenská situace znovu obrací ve prospěch promluvy, k původní, formálně jednodušší a etnicky diferencující řeči mluvené.¹³ Pro obyčejného člověka, který každý den několik hodin sleduje televizi, se tím komplikuje nejen pochopení toho, co se děje se světem v celku, ale i možnost jeho osobnostního intelektuálního rozvoje.¹⁴ Dočasně snížená potřeba filosofických a teoretických témat v televizi, v novinářské publicistice i v běžné mezilidské řečové komunikaci nebude ovšem dána jen sníženou nabídkou ze strany samotné filosofie, tj. její neschopností srozumitelně odpovídat na aktuální problémy současnosti. Je patrně dána také změněnou sociální objednávkou, tj. aktuální potřebou lidí seberealizovat se v úzké profesi, využívat spotřebních a turistických předností svobodné občanské společnosti, nezabývat se přírodou ani jinými obtížnými a časově náročnými filosofickými tématy.

Invaze obrazového zpravodajství (v McLuhanově terminologii „extenze lidského zraku“) je z dlouhodobého hlediska sporná. Mozaikovitý obrazový záznam událostí, který rozšiřuje vybrané formy nepřímé lidské zkušenosti a který dnes dominuje v masových sdělovacích prostředcích, analogově předává hlavně špatné zprávy, dějovou a emoční složku událostí.¹⁵ Ale obrazový záznam, který každodenně vstupuje do živé společenské paměti, má pro člověka jen nepatrný kultivační účinek ve srovnání s přímou osobní zkušeností.

Rovněž další změny, které provázejí nynější spontánní globalizaci kultury, jsou spíše varovné: *mizení etnických jazyků je současně ztrátou jiných forem obrazu světa, alternativních kulturních hodnot a životních stylů.* V tendenci k celosvětové standardizaci zboží včetně spotřební mikroelektronické techniky, způsobů práce, bydlení i trávení volného času jsou proto teritoriálně odlišné etnické jazyky jednou z posledních překážek pro zbrzdění tempa konzumu, šíření reklamy a volného pohybu ziskových nadnárodních institucí.

2.5 Poznání obyčejné a vědecké

Z hlediska filosofického nadhledu se proces pojmového poznávání světa jeví jako nepřetržitá lidská snaha o *přibližování obsahu a struktury poznatků povaze a struktury poznávané*

¹³ Mluvená řeč, která je jako by o jednu úroveň demokratičtější než řeč psaná, může ovšem separovat, přenášet polopravdy, předsudky a ideologie. Protože je obvykle spojena s vizuálním obrazem mluvího (při osobním styku lidí či při sledování televize), nebo naopak s vysokou kultivovaností jeho hlasu (např. herce v rozhlasu), zdá se, že průměrného člověka ovládá, ovlivňuje a indoktrinuje snadněji.

¹⁴ „Obyvatelstvo je zaplaveno rozporuplnými verzemi řešení čím dál složitějších problémů. Lidé se přestávají snažit věci pochopit. Přebytek informací otupuje vědomí, místo aby je prohluboval. Přetížení pak vede k pasivitě, nikoli ke spoluzodpovědnosti.“ Mander, J.: *Čtyři důvody...*, s. 24.

¹⁵ „Zprávy typu černé kroniky, jak jsem už řekl, mají za následek politické prázdno, odpolitizování a redukcí život a svět na anekdotu nebo klep (který může být národní nebo planetární, o životě hvězd nebo královských rodin).“ Bourdieu, P.: *O televizi*. Brno, Doplněk 2002, s. 48.

skutečnosti. Z evolučně gnoseologického hlediska – pokud zatím odhlédneme od ontické role poznání – můžeme tento proces vnímat jako hromadění sociokulturní informace v paměti aktuálně žijících lidí i v umělé paměti společenské, tj. v *aktivním i v pasivním sociokulturním genomu*. Ale v úhrnu lidského poznání lze také rozlišovat různé *úrovně jeho teoretické hloubky, stupně obsahové složitosti*.¹⁶ Víme již, že proces lidského pojmového poznání – tzv. *třetí čtení skutečnosti* – je charakteristický skrytým převáděním poznávaných ontických struktur na informační struktury implikátního řádu kultury. Víme také, že toto kulturně konstitutivní pojmové poznání se týká jak vnějšího prostředí kulturního systému, tj. neživé i živé přírody, tak také jeho prostředí vnitřního – systému umělého těla kultury.

V procesu každodenního poznávání konkrétního individua však obvykle nelze tyto skryté momenty sledovat. Pojmová reflexe poznávané skutečnosti a analogická reflexe procesu poznávání jsou totiž jinými typy abstrakce s jinými předměty zájmu: jde o *reflexi teoretickou a reflexi metateoretickou*. Evolučně ontologická analýza procesu lidského pojmového poznávání však musí poukázat ještě na *další skrytý problém*: je jím *role příslušné úrovně či druhu pojmového poznání v životě lidí i ve fungování sociokulturního systému*. Je totiž jen málo poznatků a teorií, které se průběžně neaplikují, které se pouze prostorově rozšiřují, kopírují, kumulují a ukládají do společenské paměti jako volná (disponibilní) sociokulturní informace (např. některé poznatky filosofie, matematiky, příběhy krásné literatury atp.).

Přistoupíme-li k úhrnu lidského poznávání z hlediska pomyslného teoretického obsahu (úrovně abstrakce), můžeme v něm rozlišit dvě relativně samostatné a charakteristické vrstvy: 1. *poznání obyčejné* (běžné); 2. *poznání vědecké* (teoretické).¹⁷

Výše uvedené rozlišení nemá však pouze akademický, tj. metateoretický důvod. Může být užitečné i ontologicky a onticky. Napomáhá jak procesu pochopení celkového filosofického konceptu skutečnosti (přírody i místa kultury v ní), tak procesu formování kultury lidskou aktivitou. A právě v této druhé oblasti může pozitivně působit světonázorově, tj. onticky konstitutivně.¹⁸ Uznání dvou různých úrovní abstrakce totiž současně respektuje rozdílné sociokulturní funkce i pragmatické možnosti obou těchto relativně samostatných forem poznání.

¹⁶ Z formální jednoduchosti sdělení (formy jazykového vyjádření člověka o vnějším světě) nemůžeme ovšem přímo soudit na primitivnost příslušné intelektuální představy, tj. na povahu teoretického obsahu vědění.

¹⁷ Těchto vrstev můžeme rozlišit i větší počet. Za zvláštní vrstvu bychom např. mohli považovat popularizaci vědeckého poznání, nebo také poznání filosofické, které představuje patrně nejvyšší možnou úroveň teoretické abstrakce vůbec. Popularizaci a filosofické poznání však řadíme mezi relativně samostatné druhy poznání.

¹⁸ Již jsme dříve uvedli, že sociokulturní skutečnost vzniká zpředmětněním sociokulturního poznání, společenské duchovní kultury.

2.5.1 Poznání obyčejné

Protože každý psychicky zdravý člověk je ve své regionální kultuře schopen relativně dobře žít, je v rámci této kultury schopen také poznávat. Úspěšnost každodenního jednání člověka předpokládá nejen rámcové postavení celkového přírodně kulturního prostředí (jistý světonázorový postoj), ale i poznání konkrétní situace, obvyklých účelů, prostředků i forem lidské činnosti. Předpokládá vhodnou strategii i taktiku, volbu správných cílů, metod, spolupracovníků atp. Z prostředí získané poznání, tj. konkrétní sociokulturní informace, která může být „přečtená“ ze skutečnosti či ze společenské paměti, je pak obvykle průběžnou zpětnou vazbou (zejména negativní) s výsledky činnosti zpřesňována a korigována. V tomto smyslu je tedy obyčejné lidské poznání rozvíjeno svým těsným sepětím se životem, tj. hlavně osvědčenou metodou pokusu a omylu.

Zdá se být dobře prokázáno, že motivem všech dnešních racionálních způsobů osvojování světa člověkem musela být kdysi kulturně sebezáchovná aktivita našich předků. Bylo to jistě poznání na jedné straně determinované biologicky, ale na druhé straně také sociokulturně. Bylo již úzce spojené s příslušnou kulturou, tj. s její stránkou materiální, organizační i duchovní (např. s fantazií, legendami a vírou v nadpřirozené bytosti). Teprve z relativně nových nároků rozvoje duchovní kultury vznikala v Evropě antická filosofie jako pokus o přísně racionální vysvětlení skutečnosti. Ale skutečná společenská *potřeba tzv. objektivního teoretického přístupu ke skutečnosti* se v Evropě prosazuje až na počátku novověku.¹⁹ Jde o nový technologický požadavek tzv. nehodnotícího strukturně funkčního „vidění“ předmětů a jevů vnějšího světa, tj. o typ uvažování, který byl původně inspirován filosofií a který po svém vzniku filosofií i celou kulturu výrazně ovlivňuje.

Obyčejné poznávání, které je charakteristické nepřítomností či minimem teoretických poznatků ve svém obsahu, a naopak přítomností emocí, prožitků a hodnot, se pochopitelně v čase proměňuje. I když nemůže být plně korelativní ani k vývoji vědy, krásné literatury ani techniky, je analogickým historickým produktem jako jiné formy lidské sociokulturní aktivity. Novověká věda i dnešní vyspělá technika, které vznikají v důsledku sílící sociokulturní specializace, se ve srovnání s obsahovou proměnou obyčejného poznání rozvíjejí příliš rychle. I když se obyčejné poznání i na tento proces „úspěšně“ adaptuje, jeho neteoretické „prožitkové jádro“ je konzervativní, průběžně se zachovává a reprodukuje.

¹⁹ Tato nová potřeba patrně souvisí také s obecnou změnou významu zrakového vnímání po zavedení knihtisku. „Snad nejvýznamnějším darem typografie člověku byl odstup a nevtaženost – schopnost akce bez reakce.“ McLuhan, M.: *Jak rozumět...*, s. 164.

2.5.2 Charakteristické jádro

Co máme na mysli? Lidé sice svou nepřetržitou životní aktivitou vytvářejí kulturu, tj. jejich původní přírodní prostředí je doplňováno a z části nahrazováno prostředím umělým, ale na obě tato prostředí jsou nuceni se adaptovat jako na víceméně jednotný vnější rámec svého života. A to, zjednodušeně řečeno, znamená, že téměř všechny procesy, struktury a aktivity ve svém vnějším prostředí dovedou převést na společného jmenovatele jazykem zachycených událostí, věcí, příběhů a potřeb. Dovedou emocionálně i pojmově rozpustit jakkoli velkolepou či tragickou situaci (přírodní i kulturní) v termínech obyčejného jazyka, ve svých každodenních prožitcích a osobní zkušenosti. Nezávisle na tom, jakou práci vykonávají, jsou nuceni starat se o vlastní fyzické a duševní zdraví, jíst, spát, oblékat se, trápit se i radovat se ze života. *Obyčejné poznání*, formulované příslušným etnickým jazykem, je proto *jednou z podmínek reprodukce obyčejného lidského života v jakékoli kultuře*.

Obyčejné poznání je však současně i *podmínkou reprodukce jakékoli regionální kultury*. Živá generační paměť pomáhala reprodukovat a rozvíjet kulturu lovecko-sběračskou, neolitickou i průmyslovou, integruje a rozvíjí i nynější kulturu postindustriální. Jejím „charakteristickým jádrem“ – pomineme-li emoce a prožitky – byla od neolitu až do konce průmyslové revoluce všudypřítomná *produktivní orientace*: nezbytnost ovládnout *soubor základních domáckých, zemědělských a řemeslných technologických dovedností*. Zdá se však, že v nynější společnosti hojnosti a symbolických procedur krystalizuje ve struktuře obyčejného poznání (v živé generační paměti) *jádro výrazně neproduktivní*. Na jedné straně se obsah obyčejného poznání v souladu s realitou strukturně diferencuje, ale na druhé straně se v něm (v technicky rozvinutých zemích) upevňuje nová orientace *globálně občanská, spotřební a individuálně seberealizační*.

To samozřejmě neznamená, že samovolně dochází k žádoucí biofilní orientaci dnešní globální protipřírodní kultury. Spíše naopak. Jestliže se v první a ve druhé civilizační vlně²⁰ proti přírodě produktivně obraceli především živí lidé spolu s nástroji a mechanickou technikou, pak se ve vlně třetí proti přírodě obracejí především neživé vědeckotechnicky ovládnuté přírodní síly.

Systematickým uplatněním vědy a rozšířením svobody podnikání přestala být výroba pro technicky rozvinuté země hlavním společenským problémem. Tímto problémem se naopak

²⁰ Hledisko tří civilizačních vln přejímáme od A. Tofflera. Srovnej Toffler, A., Tofflerová, H.: *Nová civilizace. Třetí vlna a její důsledky*. Praha, Dokořán 2001.

stala konečná osobní spotřeba. A tu – má-li být ekonomika konkurenceschopná – je třeba neustále zvyšovat. Takže navzdory rostoucímu ekologickému ohrožení ponechávají dnešní globalizované tržní ekonomiky (a jejich politické reprezentace) své řízení neviditelné a nevidoucí ruce trhu. Pro průměrného městského člověka, jehož aktivitu již nemůže snadno odčerpávat ani zemědělská, ani průmyslová práce, vzniká nejen latentní hrozba ztráty placeného zaměstnání, nýbrž i zúžená nabídka jiných seberealizačních příležitostí: nemá-li možnost realizovat své přirozené dispozice v soukolí umělého rozšiřování trhu a služeb, stává se především *konzumentem, spotřebitelem kulturou vytvářených podmínek svého života i svých vlastních individuálních možností*. Přestože je politicky svobodný, musí se logice fungování protipřírodní kultury podřídít, neboť má jen malou možnost cokoli podstatného na jejím spontánním chodu změnit. Záměrně provokativně řečeno: lidé, kteří se kdysi museli namáhat, aby získali potraviny a životně nezbytné předměty, se nyní musejí snažit, aby málo nezbytné předměty a služby včas spotřebovali.

Ale zvláštní primát obyčejného poznání, samozřejmý před vznikem vědy, trvá i v dnešní informační společnosti. Nesmí nás ovšem zmást to, že ji na jedné straně charakterizuje vysoká míra zpředmětnění vědy v materiální kultuře a technice (např. i ve formě elektronické spotřební techniky), a na druhé straně přítomnost mnoha tradičních předsudků, stereotypů a polopravd obyčejného lidského života.

Poučení nejen hlediskem dvou typů sociokulturní uspořádanosti, ale i hlediskem existence dvou forem rozptýleného sociokulturního genomu, dokážeme rozpoznat, že obyčejné poznání (součást aktivního sociokulturního genomu) musí být právě tak onticky konstitutivní jako poznání vědecké (součást sociokulturního genomu pasivního). Zatímco vědecké poznání formuje sociokulturní systém hlavně tím, že přísně informačně předepisuje prvky techniky a materiální kultury, obyčejné lidské poznání pomáhá reprodukovat člověka i historicky dosaženou strukturu kultury. Přestože je svým obsahem konzervativní, a ve srovnání s vědeckým poznáním i méně strukturované, nese naději, že jeho emocionální a volní složky zabrání neuzítí vědy a techniky proti člověku. Podaří-li se obyčejné lidské poznání znovu přiblížit přírodě, osvobodit od televize a vzděláním a četbou literatury více rozvinout a kultivovat, můžeme s ním spojovat důvěru v budoucí biofilní transformaci nynější protipřírodní kultury.

2.5.3 Rámec teoretického poznání

Historicky, tj. z hlediska evoluce lidské kultury, tvoří úroveň obyčejného poznání *východisko i širší poznávací rámec úrovně teoretické*. I když původní smysl obyčejného lidského poznání

spočíval v tom, že bylo předpokladem, stimulem či návodem lidské kulturní činnosti, postupně se rozvíjelo také tím, že přijímalo podněty, pojmy, poznatky a hlediska ostatních forem poznání, které vznikaly v důsledku společenské dělby práce.²¹ Obyčejné poznávání vytvářelo tedy základní bázi všech pozdějších abstraktních typů duchovního osvojování světa člověkem. A tuto roli si podržuje dodnes.

Ovšem původní rozvržení světa, z něhož pozdější obsahová úroveň obyčejného poznání vyrůstá, není snadné správně rekonstruovat. Toto dávné poznání, které zajišťovalo *přežití našeho druhu v prvotní lovecko sběračské kultuře*, muselo vycházet z takové struktury skutečnosti, která odpovídala geneticky zakódovanému nastavení člověka na ofenzivní adaptivní strategii.

Víme již, že apriorní biologická struktura světa, která byla rámcově nastavena lidským genomem, vznikala jako výsledek dlouhého procesu animálního vývoje lidských předků. V tomto evolučním procesu se totiž vytvářely jak genetické instrukce pro stavbu lidského organismu, tak analogické instrukce pro stavbu a fungování jeho psychiky (myslů a CNS) i rámcového průběhu lidské ontogeneze.

Obyčejné lidské myšlení se ovšem formovalo v období, které započalo již na počátku lidských dějin a v němž se kulturní systém ještě příliš nelišil od sociální organizace našich bezprostředních biologických předků – hominidů. Můžeme však předpokládat, že *kultura* po svém vzniku působila na člověka jako *nový mohutný stimul jeho kognitivního vývoje*.²² Byla to jistě závažná proměna, když naši předkové přestávali poznávat vnější svět pouze z hlediska svého okamžitého biologického přežití v animální tlupě, a když počali tento svět poznávat a formovat také sociokulturně, tj. z hlediska dlouhodobého udržení své relativně jednoduché kulturní organizace.

Již jsme připomínali, že po celé období první civilizační vlny (symbolizované motykou a hákem na kypření půdy) mohl být pomalý růst celkové kulturní složitosti korelativní s analogicky pomalým růstem převážně technologických schopností průměrného člověka. Posledním výběžkem této dlouhé historické fáze korelativního vývoje kulturní skutečnosti a technologického obsahu obyčejného poznání je patrně společnost průmyslové revoluce, tj.

²¹ O původních značně komplexních funkcích obyčejného poznání svědčí např. instituce šamanů a kouzelníků u dosud přežívajících lovců a sběračů.

²² Také intenzivní rozvoj šedé kůry mozkové (neocortexu) spadá přibližně do tohoto období.

začátek druhé civilizační vlny. V celém tomto období růst kapacity obyčejného lidského myšlení stimulovala nejen transparentnost sociální a hodnotová, ale také technologická.²³

V obyčejném myšlení, podobně jako v myšlení mytickém, pochopitelně nebyla přísně oddělena složka poznávací (kognitivní), emocionální a hodnotová. Poznávací a hodnotící vztah člověka ke skutečnosti, který odpovídal vývoji aktuálního životního způsobu lidí, byl v hrubých rysech nastaven lidským genomem i dospělým lidským organismem (genotypem i fenotypem).

Analogicky jako je minulé kulturní poznání uloženo v duchovní i materiální kultuře, je minulé fylogenetické poznání (genetická informace) uloženo v našem genomu a ztělesněno v našem organismu (fenotypu). Tyto obecné evolučně ontologické souvislosti tu připomínáme proto, že aktuálnímu pojmovému poznávání světa obě tyto formy poznání předcházejí: jednak jako genetická paměť a somatická struktura lidského organismu (včetně struktury lidské psychiky), a jednak jako duchovní i zpředmětněná tradice té které kultury.²⁴

Názor, že relativně jednoduché lidské praxi byla adekvátní také relativně jednoduchá forma poznání, myšlení i mezilidské komunikace jsme již dříve označili za sociokulturní předsudek. Je totiž prokázáno, že velikost, struktura a paměťová kapacita lidského mozku se v průběhu existence našeho druhu téměř nemění. A naopak neexistuje žádný důkaz, že by složitost společenského života, která patrně nikdy nedosáhne organizační složitosti přírody, mohla přímo determinovat diferencovanost, hloubku a růst složitosti průměrného lidského poznání. Spíše opak se zdá být pravdou. Lidské poznání, které by mohlo lépe využívat mimořádné kapacity a plasticity paměťové struktury lidského mozku, si odmítnutím teoretických hledisek samo předčasně uzavírá cestu k hlubšímu a strukturovanějšímu poznání skutečnosti.

Zdá se tedy, že dnešní organizačně složitá postindustriální společnost (třetí civilizační vlna), charakteristická všudypřítomným působením informační a komunikační techniky, rozvoj obyčejného lidského poznání svým bezprostředním vlivem stimulovat nemusí. Její rostoucí složitost jistě pozitivně působí na rozvoj specializovaných teoretických forem poznání, ale pokud jde o poznání každodenní, které u veřejnosti převažuje, vzniká zvláštní civilizační paradox: příliš složitá sociokulturní skutečnost (analogicky jako kdysi původní příroda)

²³ Možná že i proto bylo osvícenství prostoupeno vírou v rozum a vědecké poznání, ideou vědeckého i sociálního pokroku.

²⁴ Záměrně tu pomíjíme nejen ontogeneticky apriorní poznávací formy lidské psychiky, které jsou výsledkem lidské fylogeneze, ale také to, že poznání živých systémů vytváří jak biologické druhy a konkrétní individua, tak také přirozené ekosystémy.

zužuje možnosti přímého poznávání a při nevhodné struktuře vzdělání a působení hromadných sdělovacích prostředků může infantilizovat průměrnou populaci.²⁵

Shrneme-li dosavadní argumentaci a připojíme-li k tomuto souhrnu několik dalších myšlenek, můžeme říci, že obyčejné poznání je předpokladem obyčejného úspěšného jednání člověka v té které kultuře. Jako součást živé generační paměti je nenahraditelným předpokladem reprodukce lidského individuálního života i podmínkou reprodukce a rozvoje každé regionální kultury. Integruje duchovní kulturu, informuje člověka o objektivním světě, umožňuje mu přiměřeně porozumět přírodě, kultuře i sobě samému. I když je ve srovnání s poznáním vědeckým pojmově méně přesné a méně strukturované, jeho prostřednictvím člověk rovněž dosahuje pravdivého poznání a dospívá k pochopení podstaty předmětů a jevů vnější skutečnosti. Jde sice o pravdu a podstatu jiné úrovně, než jakou je pravda a podstata vědecká, ale právě taková pravda dobře odpovídá požadavkům každodenního života. Pro potřeby života je toto poznání dostatečně přesné i přiměřeně nepřesné, obsahuje únosnou míru lidské jistoty i pochybnosti, a je proto adekvátní pro většinu běžných situací. Protože je neustále korigováno životem, nevyvolává zbytečně ostré konflikty, umožňuje optimální formu adaptace a shody se světem i s konvenčním myšlením příslušné kultury. Může zajistit běžný životní úspěch i štěstí. I toto přibližné poznání, průběžně kultivované uměním i vědou, může být zdrojem jistoty, napětí, vzrušení, smutku i potěšení.²⁶ Může být zdrojem smyslu lidského života. Tím, že obyčejné poznání je obsahově široké a neohraničené, že je otevřené pro jiné způsoby osvojení světa, snáší se s potřebou vědeckého, uměleckého i filosofického způsobu osvojení skutečnosti. Teoretické formy vědeckého a filosofického poznání nejen evokuje, nýbrž také přijímá a pojmově jakoby změkčuje, zaobluje a rozpouští.

2.5.4 Pět charakteristik obyčejného poznání

1. Obyčejné poznání je nejstarším typem lidského pojmového poznání vůbec. V jeho rámci vznikaly etnické jazyky různých regionálních kultur, které toto poznání foneticky kódovaly (a později také zapisovaly) a které proto jeho úrovni dodnes odpovídají.

²⁵ Transparentními kulturními strukturami dnes rozhodně nejsou informační sítě mikroelektronické techniky, ale spíše nákupní centra, obchodní domy a reklamní poutače. Průměrný člověk si také již potravu a jiné životně nezbytné věci sám nevyrobí, ale spíše znovu „sbírá“. Pracně si nevytváří ani svůj světový názor. „V dnešním elektrickém věku se lidé psychicky i sociálně vrátili ke kočovnictví. Dnes se tomu říká ‚shromažďování informací‘ a ‚zpracování dat‘“. McLuhan, M.: *Jak rozumět médiím...*, s. 316.

²⁶ Je zřejmé, že příliš strukturované a podrobné poznání by účinnosti lidské praxe spíše škodilo. Důkladné pochopení obvykle komplikuje efektivní jednání, protože komplexní vědomí může zpomalovat dosažení odbornosti. Zkušenost ukazuje, že dobrá odborná (mistrovská) obsluha pracovních strojů, dopravních prostředků, složitých zbraní a počítačů, podobně jako úspěšné šlechtění rostlin a praktické využívání zvířat atp. se mohou opírat o poměrně malou znalost širších teoretických souvislostí..

2. Obyčejné poznání je určující součástí živé generační paměti. Protože vychází hlavně z bezprostřední životní zkušenosti lidí, formuje obsah aktivního sociokulturního genomu. Ten ovšem část poznatků získává nejen z tradiční paměti pasivního sociokulturního genomu (ze zapsané duchovní kultury), ale také z nového zdroje lidské zkušenosti nepřímé: obyčejné poznání je dnes ovlivňováno vybraným souborem informací a hodnot, které záměrně rozšiřují hromadné sdělovací prostředky.

3. Obyčejné poznání je původním zdrojem i pozdějším konzumentem všech teoretických úrovní (forem) poznání. Všechny tyto úrovně svým obecným rozvržením skutečnosti ovlivňuje a integruje. I když se s nimi neshoduje, má schopnost je plynule vstřebávat.

4. Obyčejné poznání využívá sice různé teoretické i mediální zdroje, ale jeho hlavní metodou získávání a testování poznatků zůstává tradiční metoda pokusu a omylu. Protože má těsnou vazbu se zkušeností, jeho aplikace jsou kompatibilní s přírodou i kulturou. Praxí může být relativně snadno korigováno, a proto za obvyklých podmínek nemůže příliš selhat.

5. Obyčejné poznání, které využívá citovou, smyslovou i rozumovou biologickou výbavu člověka, spojuje s vědeckým poznáním zejména školní a občanské vzdělávání, popularizace vědy a filosofie. Se sférou umění je spojeno zejména krásnou literaturou.

2.5.5 Poznání vědecké

Tento výrazně teoretický stupeň poznání je relativně mladý, protože vzniká až po dlouhé době pomalého vývoje obyčejného poznání, které bylo plně adekvátní technologicky málo rozvinutým kulturám. Dostatečně naléhavá potřeba teoretického poznání se totiž objevuje až s nutností vyšší úrovně praktického využití neživých přírodních sil, tj. na dosti vysokém stupni celkové sociokulturní zralosti společnosti (až v novověku). Bezprostředně však vznik vědy souvisí s aktuální společenskou potřebou, s tím, že vzniká sociokulturní požadavek na přísně informačně předepsané technické konstruování. Nejprve na složitější zbraně, plavidla a stavby, později také na stroje, přístroje a motory. Přibližně v tomtéž období již v Evropě působily slavné univerzity, vznikaly vědecké společnosti, začaly se tisknout knihy a uzrávaly předpoklady zániku feudální společnosti. Protože novověké vědecké poznání bylo sourodé s ideály a požadavky měšťanstva, bylo nově vznikající buržoazní společnosti spontánně přijímáno a podporováno.

Také vědecké poznání, které je bezprostředně stimulováno požadavky růstu právě existující kultury, je umožněno biologickými strukturami lidského organismu. Protože kultura, v jejímž rámci se věda rozvíjí, byla původně založena jen na obyčejném poznání, i vědecké poznání

nejprve vychází z původní neteoretické strukturace světa. Historicky ustálené hodnoty společenského života, a tedy i obyčejného lidského poznání, přes jistý taktický nesouhlas spíše respektuje. Vřazuje se do společenského života i obyčejného poznání, které je zatím onticky silnější, protože strukturuje kulturu hlavně prostřednictvím historické sukcese a protože více odpovídá lidským biologickým i kulturním potřebám. Věda však reaguje hlavně na požadavky politiky i na dosaženou úroveň rozvoje techniky a materiální kultury.

Relativně samostatný rozvoj vědeckého poznání začíná tedy etapou, kdy věda vytváří jakoby teoretickou kultivaci či šlechtěnou formu obyčejného poznání. Jde ovšem o úroveň poznání, která již odpovídá na nové požadavky kulturního systému, především na potřebu rychlejšího technologického rozvoje výroby (průmyslu). Mechanické přírodní vědy se po jisté době skrytého teoretického vyzrávání, k němuž v Evropě dochází v 17. století, stávají jednou z příčin technologických i sociálních revolucí.²⁷ A již v 18. a 19. století působí věda jako nová výrobní a společenská síla, umožňuje nebývalý rozmach průmyslu a mnoha dalších odvětví společenského života.

Na rozdíl od obyčejného poznání musí být ovšem vědecké poznání specializované, institucionalizované, složitěji strukturované a zapisované. Protože je obsahově i formálně komplikovanější, má svá specifická pravidla, zvláštní algoritmy, způsoby ověřování a hodnocení. Ve fázi převahy mechanické přírodovědy bylo však vědecké poznání výrazně technologicky a sociokulturně produktivní. Byl to také hlavní důvod zvýšeného zájmu klasické buržoazní společnosti o vědu. V souvislosti s posunem vědeckého paradigmatu od fyziky k vědám o životě, což přibližně koreluje se vznikem liberální spotřební společnosti a vyhrocováním ekologického konfliktu kultury s přírodou, začíná být vědecké poznání výrazněji biologické, antropologické a ekologické.

Pro správné pochopení sociální funkce vědy je nezbytné si uvědomit, že stále úžeji specializované vědecké poznání, jehož subjektem jsou jen zdánlivě konkrétní individua, vzniká primárně pro potřeby kulturního systému. Věda, přestože je rozvíjena vědci a přestože se zdá, že řeší pouze potřeby lidí, je společenskou poznávací institucí a silou (teoretickým subsystémem kultury), a pracuje proto na společenskou objednávku. Vědecké poznání se však nejen technologicky aplikuje, ale v rámci duchovní kultury dále rozvíjí, integruje a vřazuje do rozptýlené sociokulturní paměti, do aktivního i pasivního sociokulturního genomu.

²⁷ Průmyslové i buržoazní.

2.5.6 Pět charakteristik vědeckého poznání

1. Vědecké poznání je relativně mladou teoretickou součástí rozptýleného sociokulturního genomu. Věda je onticky konstitutivní hlavně tím, že může projektovat, tj. přísně informačně předepisovat prvky abiotické techniky a materiální kultury. Svým věděním, které průběžně sděluje veřejnosti a ukládá do pasivního sociokulturního genomu, však současně ovlivňuje obyčejné myšlení i vzdělávací systém společnosti.

2. Vědecké poznání se vyznačuje obecným charakterem poznatků a teorií. Tento obecný charakter vyplývá jak z toho, že sama skutečnost je jednotně přirozeně uspořádaná, tak také z toho, že vědci vynakládají úsilí řád skutečnosti adekvátně postihnout. Základní intenci teoretického poznání k hledání řádu nalézáme již v antickém Řecku. Poznání, které sleduje nutné, stálé a opakující se souvislosti jevů, má obecnou platnost, dospívá k zákonitostem.

3. Vědecké poznání se vyznačuje systematičností získávání a ověřování poznatků a teorií. S tím úzce souvisí průběžná klasifikace poznatků, řazení a vytváření logické struktury výpovědí, souvisí s tím kumulativnost vědeckého poznání, jeho reformy i paradigmatické rekonstrukce nahromaděného vědění. Přitom ve vědě platí vždy to, co platí v životě: poslední slovo.

4. Vědecké poznání charakterizuje kritičnost cesty i výsledků poznání. Nejen výsledek, ale i cesta poznání musí být „pravdivá“. Pro vědu je charakteristická tzv. zdravá skepse. Každá etapa poznání je pro ni provizorní, každý poznatek je pouze pravděpodobný. Skutečná věda se vyznačuje úsilím o neustálou falzifikaci poznatků.

5. Vědu charakterizuje praktická aplikovatelnost poznatků a teorií. Tato aplikovatelnost prozrazuje i potvrzuje skrytý ontický kořen vědeckého poznání. Aplikovatelnost může být trojího druhu: 1. *antropologická*, která formuje obsah lidského individuálního vědomí a vztah člověka k přírodě a kultuře, tj. jeho světonázorový postoj; 2. *sociokulturní*, která ovlivňováním veřejnosti pomáhá formovat kulturní systém a která se týká zejména společenských věd a filosofie; 3. *technologická*, která umožňuje konstruování techniky a výstavbu materiální kultury, a která se týká části přírodních věd, jež jsou s to odhalovat algoritmy, jak přírodní struktury transformovat na struktury sociokulturní.

2.5.7 Co problematizuje vědecké poznatky?

1. Ontická složitost a nesnadnost pochopení přirozené evoluce skutečnosti. I vědecké poznání postihuje pouze část procesů dynamické vrstevnaté struktury přírody. Také věda odpovídá pouze na něco z toho, co člověka a tu kterou kulturu zajímá.

2. Nesporný fakt, že také věda konstituuje kulturu protipřírodně, že ji staví do ontické opozice vůči přírodě. Prostorová expanze kulturního bytí probíhá totiž na úkor bytí přírodního, za cenu zužování a poškozování hostitelského prostředí Země. Ale pouze s tímto prostředím (s pozdně třetihorními ekosystémy) je lidský konzervativní organismus plně sourodý.
3. Neschopnost přírodních i společenských věd pochopit ontickou zvláštnost kulturního bytí. Těmto vědám uniká, že kultura, která vzniká teprve lidskou aktivitou (člověkem zapálenou kulturní evolucí), je nepřírodním fyzickým systémem s vlastní vnitřní konstitutivní informací – kulturou duchovní.
4. Neschopnost tradiční filosofie pochopit podstatu globální ekologické krize. Tato krize totiž není rozporem člověka a přírody, jak se to jeví z antropocentrické perspektivy. Je globálním ontickým konfliktem nynější technosféry s biosférou.
5. Neschopnost tradiční politiky využívat výsledky vědy a formulovat novou kulturní strategii. Nemůžeme-li změnit lidskou přirozenost, tj. útočnou adaptivní strategii člověka jako druhu, musí se nová ekologická politika pokusit měnit adaptivní strategii kulturního systému: naturalizovat kulturu.